

»Sønderjylland« og »Slesvig« – i anledning af »Region Sønderjylland/Slesvig«

af LARS N. HENNINGSEN og HANS SCHULTZ HANSEN

I 1996-97 gik en storm hen over landsdelen mellem Kongeå og Skelbæk. Helt ned til Ejderen kunne den mærkes. I en uoverskuelig strøm af læserbreve, på kommunalbestyrelsesmøder og ved folkelige debatmøder og demonstrationer blev der talt for og imod forslaget om oprettelsen af et organ til styrkelse af det grænseoverskridende samarbejde.¹ Især spørgsmålet om det kommende organs navn kaldte lidenskaberne frem. Det første forslag fra juni 1996 bragte navnet »Euroregion Slesvig« på bane. Det virkede som en rød klud på alle EU-modstandere. Og navnet *Slesvig* anfægtede mange danske sønderjyder. Så stærk var debatten, at både embedsmænd og politikere blev tvunget på tilbagetog. Ved den endelige vedtagelse af aftalen i juni 1997 blev navnet i den danske udgave derfor ændret til »Region Sønderjylland/Slesvig«, på tysk til »Region Schleswig/Sønderjylland«. Den følelsesladede debat og dens resultat kan kun forstås, når man ser den på baggrund af landsdelens navnehistorie. I det følgende fortæller Lars N. Henningsen og Hans Schultz Hansen om navnene Sønderjylland og Slesvig – og om de andre navne, som er brugt om landsdelen gennem tiden. »Kært barn har mange navne«.

Fra »Sønderjylland« til »Slesvig«

Året 811 blev skelsættende i grænselandets historie. I dette år blev der indgået aftale mellem frankerkongen Karl den Store og danerkongen Hemming. Stormænd fra begge sider mødtes ved Ejderen og bekræftede ved højtidelig edsaflæggelse, at denne flod skulle være grænse mellem de to riger. Om dette og grænselandets historie i de følgende århundreder kan der læses hos de middelalderlige historikere og i årbøger fra datiden. Her får vi også de første beretninger om området nord for Ejderen, og vi får oplysninger om landsdelens navn og tilhørsforhold. Beskrivelsen er éntydig i de forskellige kilder: Jylland strakte sig ned til Ejderen; området nord for Kongeåen-Skodborgå var Nørre-Jylland, området syd derfor Sønder-Jylland; da denne sydlige del af Jylland fik sin hertug, førte han titlen »Jyllands hertug«.

De fleste af de ældste kilder er på latin, så dér lyder navnene lidt anderledes. Ældst er Adam af Bremen. I sin kirkehistorie fra sidste halvdel af 1000-årene omtaler han Jylland, som strækker sig fra Ejde-

1312. Juli 7.

252.

Erich, Herzog von Sachsen, Gerhard, Graf von Holstein, Wizlaw, Fürst von Rügen, Nikolaus, Graf von Schwerin, Gerhard, Graf von Hoya, Heinrich, Graf von Schwerin, und Heinrich, Herr von Mecklenburg, bekræftede, dass König Erich von Dänemark zu Warnemünde den Herzog Erich mit dem Herzogthum Südjütland als Fahnentochter belehnt hat.

Forma collationis antiqua qua vsi sunt reges Daniae ad Conferendum ducatus regni suis Vasallis.

Omnibus praesens scriptum cernentibus Ericus dux Saxoniae, Gerhardus Comes Holsatiae, Vislaus princeps Ruianorum, Nicolaus Comes de Sueriu, Gerhardus comes de Hoya, Henricus comes de Sueriu, et Henricus dominus Magnopolensis dei gratia, salutem in domino sempiternam.

Noverint vniuersi, quod anno Domini M CCC XII feria sexta proxima post octauam beatorum apostolorum Petri et Pauli, apud portum Vernemundae magnificus princeps Dominus noster, Dominus Ericus Dei gratia Danorum Sclauorumque rex, nobis praesentibus et audientibus et aliis pluribus fide dignis nobili principi Domicello Erico, filio Domini Valdemari, Clarae memoriae quondam ducis **Sunder Jutiae**, dimisit et assignauit ducatu **Sunder Jutiae** cum vexillo, eo modo et iure, quibus progenitores dicti Domicelli duces **Sunder Jutiae** a progenitoribus praedicti domini regis, regibus Danorum illustribus, ante dictum ducatum, hactenus tenuerunt, facto sibi ab eodem domicello homagio, et fidelitatis praestito iuramento, exceptis et retentis domino nostro regi praedicto et specialiter reservatis, bonis Coronae regni Daniae et omnibus aliis bonis et redditibus, quae et quos cum apertis literis seu publicis instrumentis Dominorum, principum, Episcoporum et nobilium quorundam, regni Daniae sub ipsorum sigillis confectis, idem dominus noster rex sibi probare poterit attingere. In cuius rei testimonium etc.

Aus Nr. 2899⁴ der alten königl. Sammlung der königl. Bibliothek zu Kopenhagen (von Scanings Hand: ex vetustissimo codice). s. Meckl. U. B. V. 3545—3547.

Indtil langt frem i 1300-årene benyttedes »Sønderjylland« som almindelig betegnelse for hertugdømmet mellem Kongedø og Ejder. Et eksempel er forleningsbrevet fra 1312, hvor kong Erik 6. Menved overdrager Sønderjylland til junker Erik, søn af hertug Valdemar af Sønderjylland. Latinsk tekst gengivet ovenfor efter P. Haase: Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden III (1896) s. 132. Oversættelse gengivet på modsat side efter Haandbog i det Nordslæviske Spørgsmaals Historie (1901) s. 92.

ren imod nord; den lige vej fra Slesvig til Aalborg (*a Sliaswig in Alaburg*) var en rejse på fem eller syv dage. »Nærmest os bo de daner, der kaldes jyder, lige til Slien (*itaque primi ... habitant versus nos Dani, quos Juddas appellant, usque ad Sliam lacum*)«, skriver han.

Det samme billede finder vi hos Saxo. Hos ham er Jylland landet fra Skagen til Ejderen, og han omtaler indbyggerne syd for åen som »*iuti australes*«, sønderjyder. I den danske rimkrønike fra 1400-årene omtales beboerne som »de søndre jyder«, og i flere tyske kilder fra sidst i 1300-tallet tales om »*de Sünderjüten*«. I årbogen fra Ryd kloster

1312, 7. juli.

... I det herrens år 1312 fredagen næst efter de hellige apostle Petri og Pauli oktave har den berømmelige fyrste vor herre, hr. Erik af guds nåde de Daners og Slavers konge ved havnen Warnemünde i vor og mange andre pålidelige mænds nærvær og påhør overgivet og overdraget den ædle fyrste junker Erik, søn af hertug Valdemar, berømmelig ihukommelse, fordum hertug af Sønderjylland, (Sunder Jutiae) hertugdømmet Sønderjylland med fanen med samme rettigheder og på samme måde som bemeldte junkers forfædre, hertugerne af Sønderjylland, hidtil har haft dette hertugdømme af denne konges forfædre, Danernes berømmelige konger. Samme junker aflagde og svor ham troskabsed, og alle Danmarks riges krongodser samt alle andre godser og indtægter, som bemeldte vor herre kongen med åbne breve eller offentlige vidnesbyrd udstedte af adskillige herrer, fyrster, bisper og adelsmænd kan godtgøre tilhøre ham, blev undtagne fra forleningen, tilbageholdte og særlig forbeholdte vor herre kongen. . . . (Latin).

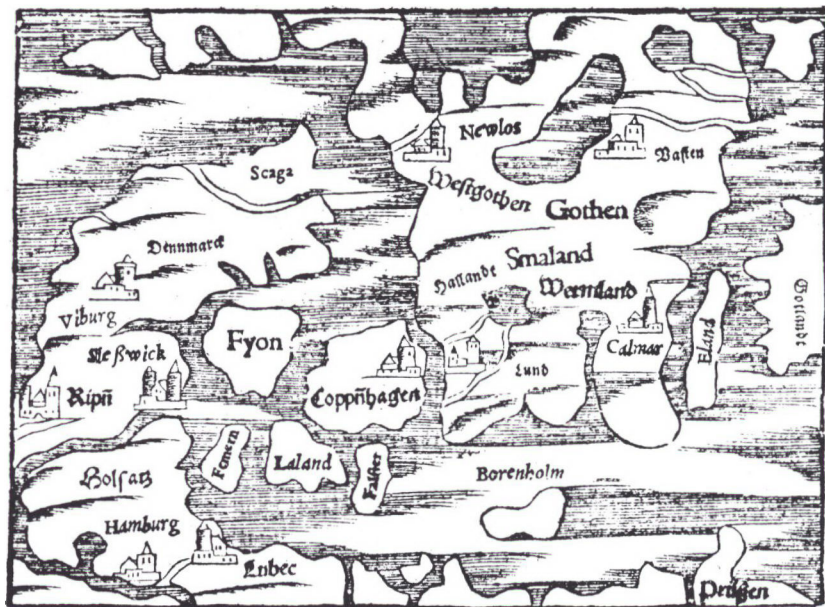
Hasse, Schleswig-hølst. lauenbg. Urkunden u. Regesten III, 132.

Om de ældre lensforhold overhovedet se Mackeprang, De danske fyrstelen. (Hist. Tidsskr. 6. R. VI, 139–204). Jfr. dog L. Holberg, Kirke og Len under Valdemarerne. Kbh. 1899 S. 276 ff.

fra 1200-årene optræder området som »Sunder Jucia«. I et dansk diplom fra 1331 er betegnelsen »Sunderiutlande«. Da hertug Valdemar 1326 kåres til konge, benævnes hertugdømmet i hans håndfæstning, den såkaldte Constitutio Valdemariana, som »Sunderjütland«.

At grænselandet var en del af Jylland fik også udtryk i titlen for de grænsevogtere eller hertuger, som fra 1000-tallet og fremefter blev indsat i dette sydligste område. Valdemar Sejrs kaldes foruden med sin kongelige titel »danernes og slavernes konge« tillige »Jyllands hertug og Nordalbingiens herre (*dux Jutiæ et dominus Nordalbingiæ*)«. I Flensborgs danske byret fra 1284 siges at den er givet af »hærtugh woldemar af jutland«. Aabenraa byret fra 1335 taler tilsvarende om »Woldemarus dux Jucie«. Dette var den almindelige sprogbrug frem til midten af 1300-årene. Hertugen bar officielt titlen »Jyllands hertug«, fordi der kun var én hertug i Jylland.

Sønderjylland – eller om man vil Jylland – møder vi altså fra de ældste tider som navn på landsdelen fra Kongeåen til Ejderen. Men Sønderjylland var ikke områdets eneste navn. Allerede i de tidligste kilder træffer vi endnu en betegnelse. Tidligt blev byen Slesvig sæde for områdets grænsevogtere og for bisperne. Dermed kom byens navn, som skik var sydpå, til at betegne ikke blot byen, men også den myndighed, som udgik fra byen. Saxo taler om det slesvigske

I geografen Sebastian Münsters »Cosmographia, Beschreibung aller Lender« fra 1544 findes dette Danmarkskort, hvor »Slesvig« er angivet som betegnelse for den sydligste del af Jylland. På kortet over Norden i samme værk er kun betegnelsen »Holsten« benyttet. Privateje.

statholderskab (*Slesvicensis præfectura*), det slesvigske landområde (*territorium Slesvicense*), og historikeren Svend Aggesen bruger sidst i 1100-årene i sin Danmarkshistorie betegnelsen den slesvigske hertug (*dux Slesvicensis*) om Knud Lavard. I en toldforordning fra Greifswald 1275 forekommer navnet det slesvigske hertugdømme (*Ducatus Slesvicensis*). Ordet betegner mere myndigheden end selve området.

Brugen af slesvigsk og Slesvig i hertugtitlen har altså ligeså gammel hjemmel som brugen af Jylland og Sønderjylland. Gradvis fandt navnet også anvendelse som betegnelse ikke blot for hertugmyndigheden, men også for selve landet. Meget taler for, at Sønderjylland og Slesvig blev anvendt som synonyme udtryk for området. Men officiel titel blev »hertug til Slesvig« først, da hertuglinjen af Abels slægt uddøde 1375 og blev afløst af de holstenske grever. Lidt efter lidt ændredes sprogbrugen, så man ikke blot kunne sige »hertugdømmet Slesvig« men »Slesvig« alene som betegnelse på området. Denne forskydning var formentlig tilendebragt i 1500-årene.²

Navnet Sønderjylland for landsdelen gik imidlertid aldrig helt af brug. Det benyttes af Anders Sørensen Wedel sidst i 1500-årene, men Slesvig blev dog med tiden det officielle navn for landsdelen mellem Kongeå og Ejder. Fra 1600-1700-årene og fremefter var »Slesvig« det navn, som blev brugt i alle officielle aktstykker, forordninger og embedsskrivelser. Da der i anledning af Frederik 4.'s overtagelse af den gottorpske del af hertugdømmet i 1721 blev smedet et pragtfuldt mindebæger – Det Slesvigske Bæger – lød indskriften sådan:

Stænderne i Fyrstend: Schleswig
hylde Kong Friderich IV
1721 d. 4. Sept.

At anden halve part
af Schleswig Danmarks bleev
Den fierde Friderich
Med fliid igiennem dreev.³

Navnet Slesvig blev den almindelige, i officiel sprogbrug ligefrem den enerådende betegnelse på landsdelen.

Men tidens forfattere glemte ikke ganske Sønder-Jylland som det oprindelige navn eller titlen hertug af Jylland, dog havde det i midten af 1700-tallet mest antikvarisk interesse. I 1745 benyttede Erich Pontoppidan begge navne i sin lille bog »Det Danske Sprogs Skiæbne og Forrige saavel som nærværende Tilstand udi Sønder-Jylland eller Førstendømmet Slesvig«, og brugte her en enkelt gang ordene »sønderjyder« synonymt med »slesviger«. ⁴ I Den Danske Atlas bd. VII fra 1781 tales også om Hertugdømmet Slesvig eller Sønder-Jylland, og det fremhæves, at denne provins i lang tid ej kaldtes andet end Sønder-Jylland. Men samtidig fastslår forfatteren, at området »nu ey kaldes andet end Hertugdømmet Slesvig«. Konsekvent omtaler teksten da også beboerne som slesvigere, ikke sønderjyder. ⁵ Tilsvarende beskrev Johann Friederich Hansen i 1770 tilstanden meget klart på denne måde i sin »Staatsbeschreibung des Herzogthums Schleswig« (her oversat): »Men i dag er navnet Sønderjylland i denne betydning ganske usædvanlig og forældet, og hertugdømmet omtales i titler, i love og ved andre lejligheder kun med navnet Schleswig, ligesom provinsen Jylland ej heller mere kaldes Nørrejylland, men blot Jylland«. Samtidig fremhævede Hansen, at de mange bånd mellem Slesvig og Holsten ikke ændrede det faktum, at Slesvig var et selvstændigt her-

tugdømme, som ikke var en del af Tyskland. Det var derfor en uskik, at landsdelen undertiden gik under navnet Holsten og at slesvigere i udlandet kaldte sig for holstenere.⁶

Navnet Sønderjylland var således ikke glemt af historikere og forfattere, og sidst i århundredet spores måske en øget brug af det gamle navn. Flere forfattere fremhævede, at Slesvig stod i et andet forhold til Danmark end Holsten. I sin kendte rejsebeskrivelse »Forsøg til en indenlands Reise« fra 1774 bruger Johann Arndt Dyssel betegnelser som »det slesvigske« og »slesvigsk« side om side med »Sønderjylland«, og han udtrykker forundring over, at »så stor og vigtig en dansk provintse endnu bliver behandlet på tydsk«.⁷ Pastor P. Rhode, udgiveren af Haderslev Amts Beskrivelse (1775) omtaler landsdelen som Sønder-Jylland og Haderslev amts beboere som »Sønder-Jyllændere«.⁸

Navnet Sønderjylland blev også foretrukket af en dansk lærerstuderende i 1788, der i en stambog tilhørende en kammerat ved seminariet i Tønder skrev: »Taenk Dansk, tael Dansk, drik Dansk. Til Erintring af din Dansktaenkende Ven Detlev Jensz Angel Tonderensis. Tondern i Sønderjylland d. 14. Jun. 1788«.⁹

Den lærerstuderendes bemærkning skal nok ses på baggrund af den dansknationale stemning, som viste sig i disse år og som især i København i 1789 førte til den såkaldte tyskerfejde.¹⁰

Som udtryk for den gængse sprogbrug eller almindelig udbredt opfattelse kan man ikke tolke hans indlæg. For menigmand var landsdelens selvfølgelig navn på dette tidspunkt »Slesvig« og folket var slesvigere. »Sønderjylland« var ikke et ord til dagligdagsbrug. »Slesvig« var landsdelens officielle navn.

Holsten for Slesvig

Slesvig var imidlertid ikke det eneste navn, som forekom på denne tid. Også »Holsten« blev brugt om landet mellem Ejderen og Kongeåen, men vistnok mest i København og Nørrejylland og i øvrigt uden for landsdelen selv. Når studerende fra Slesvig skulle oplyse deres hjemsted ved fremmede universiteter var det helt tilbage i 1500-årene almindeligt at skrive »Holsatus«, f.eks. Haderslebia-Holsatus eller Tondera-Holsatus. Hyppigt træffer man også den uhistoriske betegnelse »Dansk Holsten« for Slesvig eller Sønderjylland. Selv et af landsdelens første dansksprogede blade, udgivet 1794 i Haderslev, hed »Sendebudet for Danskholsten«.¹¹ Dansk sprogbevidsthed gik

her hånd i hånd med et navn, der signalerede landsdelens stærke samhörighed med det tyske hertugdømme Holsten.

Meget almindeligt blev brugen af »Holsten« i aviser og rejsebeskrivelser i årene omkring 1800. Præsten L. M. Wedels rejsebeskrivelse »Indenlandske Rejse« fra 1803 er et godt eksempel. Forfatteren anvender slesvigsk og holstensk næsten i flæng. Vejen til Haderslev fandt han vel vedligeholdt; det mindede ham om, at han var i det holstenske eller egentligere slesvigske. Vejen fra Haderslev til Aabenraa var som i hele Holsten bred, jævn og vel vedligeholdt, og om Angel skrev han, at luksus dér just ikke var så stor som i andre egne af Holsten.¹²

Også folk fra hertugdømmet selv misbrugte ordet Holsten som betegnelse på deres hjemstavn. Anders Petersen, gårdejer og sandemand i Ørsted ved Sommersted, skrev således i sin dagbog i et tilbageblik på året 1808: »I dette år, i særdeleshed i august, september og oktober, grasserede blodgangen meget her i Holstein«.¹³

Brugen af »Holsten« og »Dansk Holsten« for Slesvig gik imidlertid af brug i løbet af den første halve snes år af 1800-tallet.¹⁴ Det kan bl.a. hænge sammen med indlemmelsen af Holsten i monarkiet i 1806, efter at det tysk-romerske rige var ophævet. Efter Holstens indlemmelse skiftede hertugdømmernes øverste administrative instans, »Tyske Kancelli« i København, navn til »Slesvig-Holstenske Kancelli«, hvilket efter erhvervelsen af Lauenborg i 1816 ændredes til »Slesvig-Holstensk-Lauenborgske Kancelli«. I centraladministrationen ønskede man nu at fremme ensartetheden mellem monarkiets forskellige dele og at styrke båndene mellem Slesvig og Kongeriget. Dette afspejles i præsten Knud Aagaards bog »Beskrivelse over Tørning Lehn« fra 1815. Forfatteren var i 1806 kommet til Agerskov fra Nørrejylland, og havde da undret sig over, at beboerne kaldte sig holstenere, og at forfatningen virkelig var besynderlig »holstensk«, dvs. fremmedartet fra det danske han kendte fra Nørrejylland. Nu fandt Aagaard, at grundene til at slesvigerne kaldte sig holstenere var borte. Hertugdømmet var jo borte, da der ikke mere fandtes lensgiver eller lenstager, skriver han. »Mon da ikke Benævnelsen, Hertugdømme Slesvig, kunne afskaffes, og dets gamle Navn, Sønderjylland, igen gøres gældende«, skrev han.¹⁵

Slesvig/Sønderjylland 1800-1850

Længe endnu var Slesvig dog klart den foretrukne betegnelse, både i officiel og i daglig tale. »Slesvig« blev således brugt af kniplings-

Dannevirke.

Udkommer hver Uge
paa et halvt Aar;
Prisen er 15 S. Et.
eller 3 Rigsbanker.
Sols for hvert Tjer-
dingaar.

Bestilles paa de offent-
lige Postkontorer, hos
Derr Universitetsbog-
handler Reitzel i
Kjøbenhavn og hos
Redakteren.

Et Ugeblad for Hertugdømmet Slesvig.

N° 9.

Den 16. August.

1838.

Bladet Dannevirke i Haderslev udkom i 1838 med undertitlen »Et Ugeblad for Hertugdømmet Slesvig«.

kræmmer Jens Wulff i Brede, da han ved årsskiftet 1813/14 i sin dagbog omtalte kosakinvasionen: »Talrige fiender ere i landet og have alt erobret heele Holsten og en del af Schleswig med, og Krigens ødeliggende følger hviler allerede svært paa disse egne; det øvrige af det schleswigske og Iylland med trues med samme skæbne«. ¹⁶

Indtil 1848 var det også tilhørsforholdet til hertugdømmet Slesvig, som gav størstedelen af beboerne deres identitet. Det giver ingen mening at tale om en veldefineret, særlig slesvigsk nationalfølelse parallel til dansk eller tysk national identitet, men der er næppe tvivl om, at en mere diffus slesvigsk regionalfølelse endnu i 1840'erne var meget udbredt, omend den som oftest kun blev formuleret lejlighedsvis og defensivt som reaktion imod de nationale bevægelsers agitation. Det skete da under devisen: »Vi ønsker at forblive hvad vi er, nemlig slesvigere«. Denne regionalfølelse var så udpræget, at såvel den tyske som den danske bevægelse måtte indrette sig efter den i agitationen ved at undgå at udfordre den stærkere end højst nødvendigt. ¹⁷

På dansk side måtte agitationen således vise tilbageholdenhed i brugen af betegnelsen »Sønderjylland«, skønt det fra bevægelsens be-

gyndelse i 1830'erne var pionerernes foretrukne navn på den mere og mere omstridte landsdel – det udtrykte jo klart dens oprindelige historiske samhörighed med Nørrejylland og dermed med kongeriget Danmark. Christian Paulsen skrev f.eks. i sin pjece fra 1837 »Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig«, at Slesvig indtil Slien var et dansk land: »Og da Gorm den Gamle ved Slutningen af det 9de Aarhundrede, samlede alle danske Lande til eet Rige, blev ogsaa Slesvig en Deel af dette Rige, og kaldtes Sønder-Jylland«. Men det blev ændret, da de holstenske grever blev forlenet med landsdelen. Den blev til Slesvig: »Dette Navn [Slesvig] begyndte Hertugerne af det holstenske Huus først at indføre i stedet for det gamle Navn Sønder-Jylland, for at adskille Hertugdømmet fra Nørre-Jylland, som stod umiddelbart under Kongen af Danmark«. ¹⁸

Allerede i første nummer af det danske blad »Dannevirke« fra 1838 blev landsdelens navn berørt. Anledningen var det danske Trykkefrihedsselskabs udgivelse af kaptajn Olsens kort over helstatsmonarkiet. Det havde titlen »Kort over Danmark, Holsten og Lauenborg« uden særskilt nævnelse af Slesvig, men på kortet var »Slesvig« erstattet med »Sønderjylland«. Det fremkaldte stærk vrede i den slesvigske stænderforsamling, hvor man så hertugdømmets selvstændighed krænkede, og det medvirkede til, at andragendet om indførelse af dansk rets- og forvaltningssprog i Nordslesvig kun lige og lige opnåede flertal blandt de deputerede. Derfor forsikrede »Dannevirke« forsigtigt, »at efter vor overbeviisning antyder navnet »Sønderjylland« ikke mere nogen politisk land-inddeling; ved denne benævnelse betegner man ikke statsretslige, men sproglige og nationale forhold og eiendommeligheder. Derfor har udgiveren af Dannevirke rigtigheden kaldt samme et ugeblad for Sønderjylland, det vil sige, for den deel af hertugdømmet Slesvig, der har dansk sprog og nationalitet; thi han vilde jo ikke udgive et dansk blad for den tydsktalende deel af hertugdømmets indvaanere, hvilke heller ikke kunne kaldes sønderjyder«. ¹⁹

Brugen af »Sønderjylland« forblev en teoretisk diskussion. Kun historikere som den dansksindede C. von Wimpffen brugte i sin »Geschichte und Zustände des Herzogthums Schleswig oder Südjutland« (1839) konsekvent de to navneformer side om side. I den praktiske politik anvendte også den danske bevægelse benævnelsen Slesvig; den første danske nationale forening fra 1843 fik således navnet »Den slesvigske Forening« (I). Med navnet »Den sønderjyske Forening«

havde den næppe fået medlemmer blandt slesvigerne, som anså Jylland nord for Kongeåen for en underudviklet landsdel med primitiv økonomi, hård beskatning og ringe frihed og selvstyre for bondestanden.

Den slesvig-holstenske opstand i marts 1848 og Treårskrigen tvang slesvigerne til at opgive den nationale neutralitet. De måtte tage parti for hertugdømmets tilknytning enten til norden eller syden, og det gjorde de ved at blive henholdsvis dansk-slesvigere eller slesvig-holstenere, altså »bindestregs-slesvigere« mere end danskere eller tyskere i renkultur. Dansk-slesvigerne ønskede et forfatningsfællesskab mellem kongeriget Danmark og Slesvig, men med et fortsat selvstyre for indre slesvigske anliggender. De mest aktive organiserede sig 1849 i »Den slesvigske Forening« (II). Slesvig-holstenerne foretrak et nært fællesskab mellem de to hertugdømmer inden for Det tyske Forbund, men som en selvstændig småstat med egen fyrste. Freden i 1850 genindførte imidlertid status quo fra før 1848, og landsdelen beholdt Slesvig som sit officielle navn. Således bar også den øverste administrative myndighed i årene mellem de slesvigske krige navnet »Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig«.

Under det officielle niveau drev danskhedens forkæmpere imidlertid i disse år en tydelig agitation for opvurdering af navnet Sønderjylland. I 1848 udgav historikeren C. F. Allen bogen »Om Sprog og Folkeejendommelighed i Sønderjylland«, og sprogforskeren K. J. Lyngby publicerede i 1858 sit »Bidrag til en sønderjysk Sproglære«. C. F. Allens eget store sproghistoriske værk fra 1857-58 bar titlen »Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland«. I anmeldelsen af værket i første bind af tidsskriftet »Slesvigske Provindsialefterretninger« fremhævedes, at landsdelen var blevet fortydsket i perioden 1386-1720. »Selv Navnet på Landsdelen forandredes og fortydskedes. Medens tidligere Hertugerne af Abels Stamme stadigen kaldtes duces Jutiae, hertuger af Sønderjylland, blev nu kun Benævnelsen Slesvig brugt«. ²⁰

I de fire bind af tidsskriftet, som nåede at udkomme frem til 1863, optrådte navnet Sønderjylland hyppigt. Pastor Fr. Graae i Flensborg skrev om »Værkmester Kruse. Et lille Bidrag til Belysning af den dansk-tydske Folkekamp i Sønderjylland«, kontorchef C. Juel fra Slesvigske Ministerium skrev »Om fremmede Loves Indflydelse på Retsudviklingen i Sønderjylland indtil Midten af det 13de Aarhundrede«, digekonduktør C. Bruun i Husum leverede et »Bidrag til Sønderjyl-

lands fysiske Historie«, mens tilsvarende overlærer C. Fogh skrev et »Bidrag til den slesvigske Vestkysts Historie«. ²¹

Brugen af navnet »Sønderjylland« blev her fremmet som led i en politisk sag, en Ejderdansk sag. Mest tydeligt blev signalerne i ordet Sønderjylland udtrykt af pastor Johannes Kok i Burkal i bogen »Det Danske Folkesprog i Sønderjylland« (1863). Formålet med skriftet var at vise, »at det sønderjyske Folkesprog, er en ren og oprindelig dansk, eller rettere, nordisk Sprogart«. Og Kok fortsatte: »Da Abels Familie uddøde (1375) og den holstenske Grev Gerhard den 6. kort efter (1386) forlenedes med Sønderjylland; derved fik Landet et tysk Fyrstehus istedenfor et dansk, ved Hoffet brugtes tysk Tale- og Skriftsprog, og en Skare tyske Embedsmænd begyndte fra nu af at regere det danske Landskab, hvis Navn de endog forandrede (fødnote: Det dumme Navn Slesvig, istedenfor det gode gamle Sønderjylland, stammer fra dem), udelukkende på Tysk«. ²² Med disse ord har den sprogkyndige pastor Kok udtrykt, hvad der blev indprentet alle efterfølgende danske generationer. Med dette citat i baghovedet er den ophidsede debat om grænseregionens navn ikke så svær at forstå!

Mange eksempler kan gives på disse års næsten programmatisk brug af »Sønderjylland« og former afledt deraf. Vi vil lade det være nok med endnu ét eksempel, hentet fra førsteudgaven af H. F. Feilbergs berømte folkelivsskildring »Fra Heden«, som bygger på oplevelser i Mellemslesvig, mere præcist på Valsbøl-egnen. Skildringen blev trykt i bind 4 af Slesvigske Provindsialefterretninger fra 1863. Her skriver den unge pastor Feilberg: »Saaledes er desværre Slesvigeren bleven fremmed for sine Sødskende Nørrejyde, Fynbo, Lollok og Sjællandsfar; ... Slesvigeren er ... mange Steder en fortydsket, forslesviget Dansker, men, der er ... en vis Jævnhed i hans Væsen, saa man skulde troe, at det var en livagtig »Jyllænder« man havde for sig ... alt dette vidner om, at Slesvigeren har haft samme Hjem som Nørrejyden, at han er en Sønderjyde«. ²³

Nordslesvig

Som bekendt blev hertugdømmerne i 1864 erobret af Preussen og Øst-rig, adskilt helt fra Danmark og efter den preussisk-østrigske krig i 1866 indlemmet i Preussen. I den preussisk-østrigske fred i Prag i 1866 overdrog Øst-rig ifølge traktatens femte artikel sine rettigheder i hertugdømmerne til Preussen, »dog således, at befolkningerne i de

nordlige distrikter af Slesvig skal afstås til Danmark, når de ved en fri afstemning tilkendegiver ønsket om at blive forenede med Danmark«. Med § 5 knæsattes tanken om Slesvigs deling som de dansk-sindede slesvigeres grænsepolitik. Det slesvigske spørgsmål blev til det nordslesvigske spørgsmål, og i overensstemmelse hermed vandt navnet Nordslesvig frem som betegnelse på den del af Slesvig, der var dansk af sindelag og/eller sprog, og som kunne påberåbe sig en genforening med Danmark i henhold til § 5.

Nordslesvig var tidligere benyttet om den allernordligste del af Slesvig. I 1846 stiftedes f.eks. »Den nordslesvigske Landboforening« nærmest for Haderslev amt. »Den mellemslesvigske Landboforening« fra 1852 omfattede til gengæld Aabenraa amt, Sundeved, Als samt Flensborgs omegn. Efter 1866 blev Nordslesvig udvidet til at omfatte hele området ned til linjen Tønder-Flensborg, d.v.s. til den del af Slesvig, hvor der var dansk flertal ved valgene i 1867. Danskhedens tilbagegang i Flensborg gjorde det dog snart til et åbent spørgsmål, hvorvidt Flensborg kunne regnes med til Nordslesvig. Endnu da H. V. Clausen i 1901 på et kort i »Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie« afsatte »Nordslesvigs sydgrænse« nøjedes han med at tegne en linje (svarende til den nuværende grænse) fra Vadehavet og frem til kort vest for Frøslev, så måtte fremtiden afgøre, om den herfra skulle forlænges norden eller sønden om Flensborg.

I ventetiden på afgørelsen organiserede de danske nordslesvigere sig. Selv om § 5 blev ophævet i 1878, var navnet Nordslesvig nu så indgroet og fyldt med politisk program, at det gik igen i hver eneste af de fælles nationale foreninger: »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig« fra 1880, »Vælgerforeningen for Nordslesvig« fra 1888, »Den nordslesvigske Skoleforening« fra 1892, »Fælleslandboforeningen for Nordslesvig« fra 1893, »Nordslesvigs Fælles-Idrætsforening« fra 1903, »Nordslesvigs Kreditforening« fra 1909, »Den nordslesvigske Kvindeforening« fra 1910, »Dansk Arbejderforening for Nordslesvig« fra 1911.

Den største tyske organisation hed »Deutscher Verein für das nördliche Schleswig« (opr. 1890). Den fik snart tilnavnet »Nordmarkverein«, og benævnelsen »Nordmark« gik også igen i foreningens tidskrift og i den konkurrerende »Verein für deutsche Friedensarbeit in der Nordmark« fra 1909, der ønskede en mere forsonlig kurs over for de danske nordslesvigere. Nordmark-navnet opstod som en parallel til betegnelsen »Ostmark«, der omfattede de polske områder i Posen,

den preussiske del af Polen, hvor der var endnu større mindretalsproblemer. Brugen af navnet Nordmark udtrykte, at den oprindeligt liberale slesvig-holstenisme hos de tysksindede slesvigere var afløst af konservativ troskab mod kejser og rige.

Sønderjylland

Når de mange danske foreninger førte »Nordslesvig« eller »nordslesvigsk« i deres navn, var det for så vidt en underspilning af den kulturelle nyorientering, som fandt sted i den danske bevægelse fra 1880'erne. Den mere værdsfølelse, som slesvigerne tidligere i århundredet havde haft i forholdet til Nørrejylland, var nu svundet helt bort i takt med den stærke økonomiske og sociale udvikling i landet nord for Kongeåen. I stigende grad fandt de danske nordslesvigere deres forbillede i de folkelige bevægelser her: De mere eller mindre grundtvigsk prægede foredragsforeninger og forsamlingshuse, efterskolerne, højskolerne, Venstre, landboforeningerne, andelsbevægelsen m.v. – og på en lidt andet måde Indre Mission og afholdsbevægelsen. Kort udtrykt forvandlede de dansksindede slesvigere under denne proces til danske sønderjyder. Det er næppe tilfældigt, at navnet Sønderjylland fra samme tid vandt mere og mere frem, såvel nord som syd for Kongeåen.

Et typisk eksempel på denne udvikling er en erindringsbog fra 1876 af den tidligere sagfører og herredsfoged M. F. Blaunfeldt. Forfatteren var født 1799 i Aabenraa og havde haft sit virke i det sydligste Slesvig fra 1828 og frem til 1864. Han tilhørte altså den gamle generation, og brugte konsekvent ordene »Slesvig« og »slesvigere« i sin beretning. Men ved udgivelsen fik den titlen »Minder fra Sønderjylland«. Sådan var den rette sprogbrug åbenbart på dette tidspunkt.

Endnu mere tydeligt er det i en bog fra året efter. Forfatteren var adjunkt i Slesvig, senere præst i Siversted C. C. Lorenzen (1829-1887). Ligesom Blaunfeldt hørte forfatteren til de i 1864 fordrevne danske embedsmænd. Nu udgav han bogen »Rejseskildringer. Fortællinger og Sagn fra Sønderjylland« (1877). I forordet fremhævedes som forfatterens særlige ønske, at »Læseren maatte faa Syn paa, at Sønderjylland er og altid har været et dansk Land, ja saa at sige det danske Folks og den danske Histories Vugge«. I bogen var indføjet et »Kaat over Sønderjylland«. Det var genbrug af det kort over landsdelen, som også fandtes i Allens sprogværk fra 1857. Men dér bar det over-

Fra 1830'erne blev navnet »Sønderjylland« i stigende grad benyttet i dansk-aktivistiske kredse for derved at fremhæve landsdelens danske karakter. På sprogkortene i C. F. Allens tobinds-værk »Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland« (1857-58) optræder »Slesvig« og »Sønderjylland« sidestillet (ovenfor). Da samme kort i 1877 blev genbrugt i bogen »Rejse-skildringer. Fortællinger og Sagn fra Sønderjylland« af den tidligere lærer og præst i Slesvig/Sivertsted C. C. Lorenzen, var dobbeltnavnet ændret til »Sønderjylland« alene (næste side).

skriften »Kaart over Folkesprogene i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland«. Denne dobbelte betegnelse var ikke nødvendig i 1877. I 1870'erne var Sønderjylland den sejrende betegnelse i kongeriget. A. D. Jørgensen brugte tilsvarende konsekvent Sønderjylland som navn på landsdelen i sine meget udbredte »40 fortællinger af fædre-

landets historie« fra 1882, og fra midten af 1880'erne oprettedes i »det gamle land« den ene »Sønderjyske Forening« efter den anden.

Også i den tabte landsdel vandt brugen af Sønderjylland mere og mere frem. Folkemålsdigteren Karsten Thomsen i Frøslev slog allerede i 1876 fast, at »I Synnerjylland, dér er æ føjt«. H. P. Hanssen kaldte fra 1884 sine korrespondancer til danske blade »Brev om Sønderjylland«, »Fra Sønderjylland« og sig selv for »En Sønderjyde«. Hans pjece fra 1888 hed »Sønderjyderne under Fremmedherredømmet 1864-1888«. Året efter ændes han og A. D. Jørgensen hurtigt om, at det nye historiske tidsskrift for landsdelen skulle hedde »Sønderjyske Årbø-

ger«. Tidsskriftet var bevidst tænkt som en genoplivelse af »Slesvig-ske Provindsialefterretninger«, men altså med en tidssvarende titel.²⁴

Navnet Sønderjyllands folkelige popularitet blev for alvor cementeret, da det blev forbudt af de preussiske domstole. I 1895 blev redaktør Thade Petersen, bladudgiver H. P. Hanssen og bogtrykker Matzen idømt bøder for »grov uorden«, fordi de brugte navnet Sønderjylland i bladet »Hejmdal«. I de følgende år gik forbuddet bl.a. ud over Sønderjyske Årbøger, hvor H. P. Hanssen blev dømt for at have benyttet ordene »sønderjydsk« og »Sønderjylland«. Dommen blev appelleret og ophævet, men årgang 1896 udkom aldrig.

Dommen mod Hejmdal fik redaktør Jens Jessen, Flensborg Avis til at skrive sin berømte lederartikel »Et land uden navn«, indledt med ordene: »De vil tage navnet fra vort land«.²⁵ Jessen slog her fast, at Slesvig havde mistet sit indhold som betegnelse på landsdelen mellem Kongeåen og Ejderen. Hertugdømmet var afskaffet ved indlemmelsen i Preussen, og det gik ikke an i stedet at sige »regeringsdistriktet Slesvig«, for det omfattede også Holsten. Med Slesvig mente man nu i almindelighed byen ved Slien, og at »komme til Slesvig« betød i folkelig tale at blive indlagt på sindssygehospitalet dér. Nordslesvig var et politisk navn, som havde mistet sin kraft ved ophævelsen af § 5: »Når vi nu vil lade være hver dag at slå på § 5 ved at bruge den politiske betegnelse Nordslesvig, når vi tværtimod vil tale om hele vor landsdel og altså bruge en *upolitisk* benævnelse, så er vi henvist til at genoptage landets gamle, aldrig forglemte og aldrig ubrugte navn Sønderjylland«. Det kan nu i høj grad diskuteres, hvor upolitisk navnet Sønderjylland var! Men Jessen havde ret i, at navnet var blevet forbudt, og at sønderjyderne derfor levede i et land uden navn. Jessen mindede om folkeskolens fortyskning og skrev: »Måske synes tyskerne, at et målløst folk og et navnløst land kan passe godt sammen. Men der gives et navn, som ikke er forbudt endnu, det er vort gamle fædrelands dejlige navn *Danmark*. Skal vor egen lille landsdel være navnløs, så kan vi endnu nævne navnet på vort moderland«.

Nordslesvig, Mellemslesvig, De sønderjyske Landsdele

Efter det tyske nederlag i efteråret 1918 samledes Vælgerforeningens bestyrelse og tilsynsråd den 16. og 17. november til møde på »Folkehjem«. Der var nu ikke længere nogen vej udenom at fastlægge Nordslesvigs sydgrænse, og det skete i »Aabenraa-resolutionen«s punkt 2:

Bagsiden af første årgang af Sprogforeningens Almanak 1894 viste en kampberedt Mor Danmark med et sværd i den ene, et landkort over »Sønderjylland« i den anden hånd. Dette opfattede de preussiske myndigheder som en provokation, og ordet Sønderjylland blev forbudt. I de følgende årgange 1896-1914 var det famøse ord Sønderjylland slettet med tykke sorte streger og den kampberedte Mor Danmark var erstattet af »De sønderjydske Piger« med resignerende blikke. Sønderjylland var »landet uden navn«.

»Nordslesvig er den del af hertugdømmet Slesvig, der ligger nord for en linje, som gaar fra sydpynnten af Als ind ad Flensborg Fjord til Kobbermøllebugten, op langs Krusaadalen, sønden om Frøslev saaledes, at Padborg bliver grænsestation, og derpaa følger skellet mellem Slogs og Kær Herred, Skelbækken og tilsidst Sønderaaen og Vidaaen til dens bøjning mod nord, hvorfra den gaar lige ud i Vesterhavet og videre ud om nordpynten af Sild«. Denne definition blev underskrevet af 61 repræsentanter, mens de 2 repræsentanter fra Flensborg og omegn helt kom i mindretal med deres dissens: »at Flensborg efter vor mening hører med til Nordslesvig, om end ikke til det danske Nordslesvig«. ²⁶

Aabenraa-resolutionen indeholdt endnu et geografisk begreb, nem-

lig »de tilstødende distrikter i Mellemslesvig«, som ifølge punkt 5 også skulle have lov til at stemme, hvis de ønskede det. Allerede dagen efter mødet på Folkehjem blev »Mellemslesvigsk Udvalg« oprettet af de dansksindede i Flensborg og omegn for at rejse krav om afstemning her.²⁷ Men der blev snart uenighed om, hvor langt mod syd Mellemslesvig strakte sig. Den danske gesandt i Paris, H. A. Bernhoft, og den danske regerings grænsesagkyndige, lektor H. V. Clausen, fortalte fredskonferencen: »Mellemslesvig omfatter de egne syd for Nordslesvig, hvor det danske sprog anvendes eller ialtfald delvis er i brug, og hvor der endnu findes danske sympatier; disse to kendetegn kan forekomme hver for sig eller begge i forening« (den senere 2. zone).²⁸ Jonas Collin hævdede derimod som tilhænger af den historiske grænse ved Danevirke, at Mellemslesvig strakte sig ned til »en linje, der følger Slien, gaar videre langs Danevirke, hvorefter den naaer Vesterhavet syd for byen Husum«. ²⁹

Sydslesvig blev 1918-20 brugt som betegnelse på landet syd for Mellemslesvig. Det er indlysende, at navnet Mellemslesvig i dansk sprogbrug tjente til at understrege denne landsdels nationalt blandede karakter mellem det altovervejende danske Nordslesvig og det rent tyske Sydslesvig.

Da folkeafstemningerne i 1920 endte med Mellemslesvigs forbliven ved Tyskland og Nordslesvigs genforening med Danmark, skulle det genvundne land have et passende navn. Set fra et nationalt dansk synspunkt var det nu politisk uhensigtsmæssigt at beholde betegnelsen Nordslesvig som navn på Danmarks nye grænseland mod syd. Som nævnt var navnet Sønderjylland siden 1880'erne blevet det foretrukne. Problemet var blot det, at Sønderjylland brugtes synonymt med Slesvig, og det var kun den nordlige del af Sønderjylland, som var kommet til Danmark. Det officielle navn på den genforenede del af Sønderjylland blev derfor »De sønderjydske Landsdele«. Det virkede dog sprogligt kunstigt og blev aldrig benyttet i daglig tale. Længst holdt det sig hos centret for landsdelens historiske hukommelse; først i 1993 skiftede »Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele« navn til »Landsarkivet for Sønderjylland«.

Sønderjylland – Sønderjyllands Amt

Efter 1918/20 slog »Sønderjylland« i den ene eller anden form fuldt igennem på bekostning af »Nordslesvig«. Adskillige af de nationale

foreninger ændrede navn: »Den nordslesvigske Skoleforening« blev til »Sønderjydsk Skoleforening«, »Dansk Arbejderforening for Nordslesvig« til »Sønderjydsk Arbejder-Forening«, som fik sit egen blad »Sønderjyden«. Landsdelens nye kreditinstitution fik navnet »Sønderjyllands Kreditforening«. Den nye historiske forening tog navnet »Historisk Samfund for Sønderjylland«, men dens virke omfatter jo også hele landet mellem Kongeåen og Ejderen.

Som årene gik, blev det imidlertid mere og mere almindeligt i daglig tale at bruge navnet Sønderjylland udelukkende som betegnelse på den genforenede landsdel. Efterhånden var det kun de særligt historisk bevidste, som fortsatte med at bruge Sønderjylland som nærmest synonym med det tidligere hertugdømme Slesvig. Denne udvikling blev fuldbyrdet, da det nye storamt skulle have et navn efter sammenlægningen af Haderslev og Tønder amter og Aabenraa og Sønderborg amtsråds kredse i 1970. I det fællesudvalg, der forberedte sammenlægningen, blev der bl.a. stillet forslag om »Sønderjyllands Amtskommune«, »Amtskommunen Sønderjylland«, »Den sønderjyske Amtskommune« og »Aabenraa Amtskommune«. Resultatet af diskussionen blev, at et flertal i udvalget på 16 medlemmer foretrak det historisk og nationalpolitisk korrekte navn »Den sønderjyske Amtskommune«, mens 4 ønskede »Aabenraa Amtskommune«. Kommunalreformkommissionen i København foretrak imidlertid korte navne og fastsatte uden skelen til historiske og nationale hensyn »Sønderjyllands Amtskommune« som navn på det nye amt.³⁰

Mindretallenes navneskik

Et femte forslag blev fremsat af det tyske mindretals repræsentant Harro Marquardsen, der foretrak »Nordslesvigs Amt«. Før Genforeningen foretrak landsdelens tysksindede som nævnt officielt betegnelsen »Nordmark«, men efter 1920 tog det tyske mindretal hurtigt Nordslesvig til sig i takt med, at det blev mere eller mindre kasseret af de dansksindede. Mindretallets avis hed f.eks. fra 1929 »Nord-schleswigsche Zeitung« og skoleforeningen fra 1920 »Deutscher Schulverein für Nordschleswig«. Den politiske organisation hed derimod fra stiftelsen i 1920 »Schleswigscher Wählerverein«, og hjemmetyske kandidater stillede op med partibetegnelsen »Slesvigske Parti«.

Tilsvarende fik den politiske og kulturelle hovedorganisation for det danske mindretal i Sydslesvig i 1920 navnet »Den slesvigske For-

I foråret 1997 gav spørgsmålet om brugen af ordet Slesvig anledning til mange engagerede læserbreve. Tonen var ikke så forsonlig som på denne tegning fra JydskeVestkysten den 16. marts 1997.

ening« (III). I begge mindretal var der en urealistisk tro på, at der var et betydeligt element i befolkningen, som stadig tænkte »slesvigsk« og derfor lod sig indfange som støtte for mindretallets politiske program, hvis ordene »Slesvig« eller »slesvigsk« forekom i mindretalspartiets navn. For det danske mindretal ændredes situationen dramatisk i 1945. Efter den lavineagtige tilslutning i kølvandet på det tyske nederlag satsede dets ledere ikke blot på en indlemmelse i Danmark af Flensborg og omegn, men af hele landsdelen ned til Ejderen. I den situation gav det ikke mening at dele landsdelen op i Mellem- og Sydslesvig, og den sidstnævnte betegnelse blev derfor knæsat med navnene »Sydslesvigsk Forening« og »Sydslesvigsk Vælgerforening«.

Det officielle slesvig-holstenske navn på Sydslesvig er imidlertid ikke »Südschleswig«, men »Landesteil Schleswig«. Helt parallelt til udviklingen nord for grænsen har man taget et gammelt navn på hele området mellem Kongeåen og Ejderen og reserveret det for sin del. Begge steder har man handlet historisk ukorrekt, men det kan omvendt hævdes, at man har taget konsekvensen af folkenes selvbestemmelsesret og indført de navne, som de respektive befolkninger efter årtiers politisering af landsdelens navneskik selv foretrak.

Euroregion Slesvig

Set i historiens lys har landsdelens navnehistorie ikke været karakteriseret af tilstanden »et land uden navn«, men snarere af det velkendte forhold »kært barn har mange navne«. Navnene har gennem hele nationalitetskampens tid været et politisk sprængstof og kan åbenbart endnu ved slutningen af 1990'erne sætte sindene i kog. I debatten om »Euroregion Slesvig« har adskillige på dansk side følt sig brøstholdne over, at man har valgt det tyske navn Slesvig på regionen fremfor det danske Sønderjylland. Som det vil være fremgået af ovenstående, er det en misforståelse at tolke Slesvig som et navn, tyskerne har patent på. Misforståelsen er måske forklarlig, når man betænker den slesvig-holstenske brug af navnet »Landesteil Schleswig« og det tyske mindretals brug af »Nordschleswig«, men den udspringer af et manglende kendskab til de historiske forhold – Slesvig og Nordslesvig er som påvist gennem årtier gang på gang blevet brugt af de mest danske af alle danske foreninger.

Men siden midten af forrige århundrede har alle danske skolebørn lært om de slemme holstenske grever, som fortyskede det urdanske grænseland og bragte deres tyske navn Slesvig ind på bekostning af det danske Sønderjylland. Denne »lærdom« ligger dybt hos mange, her røres der ved følelserne, og det er nok en af forklaringerne på, at debatten i 1997 kom op i så højt et toneleje.

I kampen om et navn for det institutionaliserede grænseoverskridende samarbejde viste det sig, at indsatsen for navnet Sønderjylland siden 1830'erne ikke havde været forgæves. Navnet blev ændret fra »Euroregion Slesvig« til »Region Sønderjylland/Slesvig«. Set på historiens baggrund kan man håbe, at dette navneskifte er sket ikke af uberettiget modvilje mod navnet Slesvig, men i berettiget troskab mod den tradition for navnet Sønderjylland, som den danske bevægelse under fremmedherredømmets vilkår bragte til sejr fra 1880'erne.

HENVISNINGER

1. Kopier af debattens mange referater og indlæg er samlet af Sønderjyllands amts direktion i hæftet »Artikler og indlæg skrevet om: Euroregion Slesvig«, som kan rekvireres hos Sønderjyllands Amt.
2. P. K. Thorsen: Landets, Folkets og Sprogets Navn, i: Haandbog i det Nordslesvigske Spørgsmaals Historie, 1901 s. 72ff. Wolfgang Laur: Historisches Ortsnamen-lexikon von Schleswig-Holstein, Neumünster 1992 s. 575 og 633. Samme: Schleswig als Landesname, i: Beiträge zur Schleswiger

- Stadtgeschichte 8, 1963 s. 59-62. Esben Albrechtsen: Herredømmet over Sønderjylland 1375-1404, Kbh. 1981 s. 279f.
3. Slesvigske Provindsialefterretninger 1, 1860 s. 289.
 4. Erich Pontoppidan: Det Danske Sprogs Skiæbne, udg. Tønder 1943 s. 38.
 5. Erich Pontoppidan: Den danske Atlas bd. VII, 1781 s. 3 og 502.
 6. Johann Friderich Hansen: Vollständige Staatsbeschreibung des Herzogthums Schleswig, 1770 s. 7.
 7. Johann Arndt Dyssel: Forsøg til en indenlands Reise, 1774, jvfr. Sønderjysk Månedsskrift 1925-26, s. 26.
 8. P. Rhode: Samlinger til Haderslev-Amts Beskrivelse, Kbh. 1775 s. XIV og XIX. Jvfr. Sønderjyllands Historie III, 1940-42, s. 396f.
 9. SjøMSkr 1978 s. 227.
 10. Ole Feldbæk (red.): Dansk Identitetshistorie 2, 1991 s. 9ff.
 11. Jette D. Søllinge og Niels Thomsen: De danske aviser, I, Odense 1987 s. 263.
 12. L. M. Wedel: Indenlandske Rejse I, 1803 s. 70, 76; II, 1803 s. 47. Se tilsvarende Knud Aagaard: Beskrivelse over Tørrning Lehn, 1815 s. V, VI.
 13. Bjørn Poulsen og Inger Biehl Hansen (udg.): Med egen hånd. Optegnelser fra Fladsten og Ørsted 1592-1809. Kbh. 1994 s. 167. Endvidere eksempler s. 119, 122f, 129, 138, 148, 153, 162 (fra årene 1757-1803).
 14. P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede, I, Kbh. 1909 s. 235f.
 15. Knud Aagaard: Beskrivelse over Tørrning Lehn, 1815 s. VIII.
 16. Sjø Årb 1954, s. 80.
 17. Hans Schultz Hansen: På sporet af en slesvigske identitet i 1840'erne. Sjø Mskr 1997, s. 147-153.
 18. C. Paulsen: Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig, Kbh. 1837 s. 8 og 11, jvfr. Sønderjysk Månedsskrifts nytryk fra 1941 s. 17. Jvfr. også Chr. Paulsens »Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig«, 1832 s. 8.
 19. Dannevirke 1838, nr. 1. Jfr. samme nr. 3. Bladet hed iøvrigt ikke i sin undertitel »Ugeblad for Sønderjylland«, men »for Hertugdømmet Slesvig«!
 20. Slesvigske Provindsialefterretninger bd. 1, 1860 s. 6 (Dr. Grimur Thomsen).
 21. Slesvigske Provindsialefterretninger bd. 1, 1860 s. 231 (C. Juel), bd. 1 s. 292 (Fr. Graae), bd. 2, 1862 s. 145 (C. Fogh), bd. 2 s. 200 (C. Bruun).
 22. Johannes Kok: Det danske Folkesprog i Sønderjylland, første del, 1863 s. 1 og 30.
 23. Slesvigske Provindsialefterretninger 4, 1863 s. 265f.
 24. Sjø Årb 1964, s. 14 (Harald Jørgensen).
 25. Optrykt i Redaktør Jessen i Tale og Skrift, Padborg 1921, s. 198-203.
 26. Citeret efter Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie, II, Kbh. 1938, s. 42f.
 27. Sst. s. 57.
 28. Sst. s. 101.
 29. Sst. s. 89.
 30. Kim Furdal: Skabelsen af det sønderjyske storamt. I: Sønderjyllands Amt 1970-1995, Aabenraa 1995, s. 47f.